

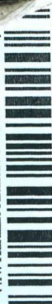
1924

W3

7 173730

VE PROHVA UNDOX

V.N. Karazin Kharkiv National University

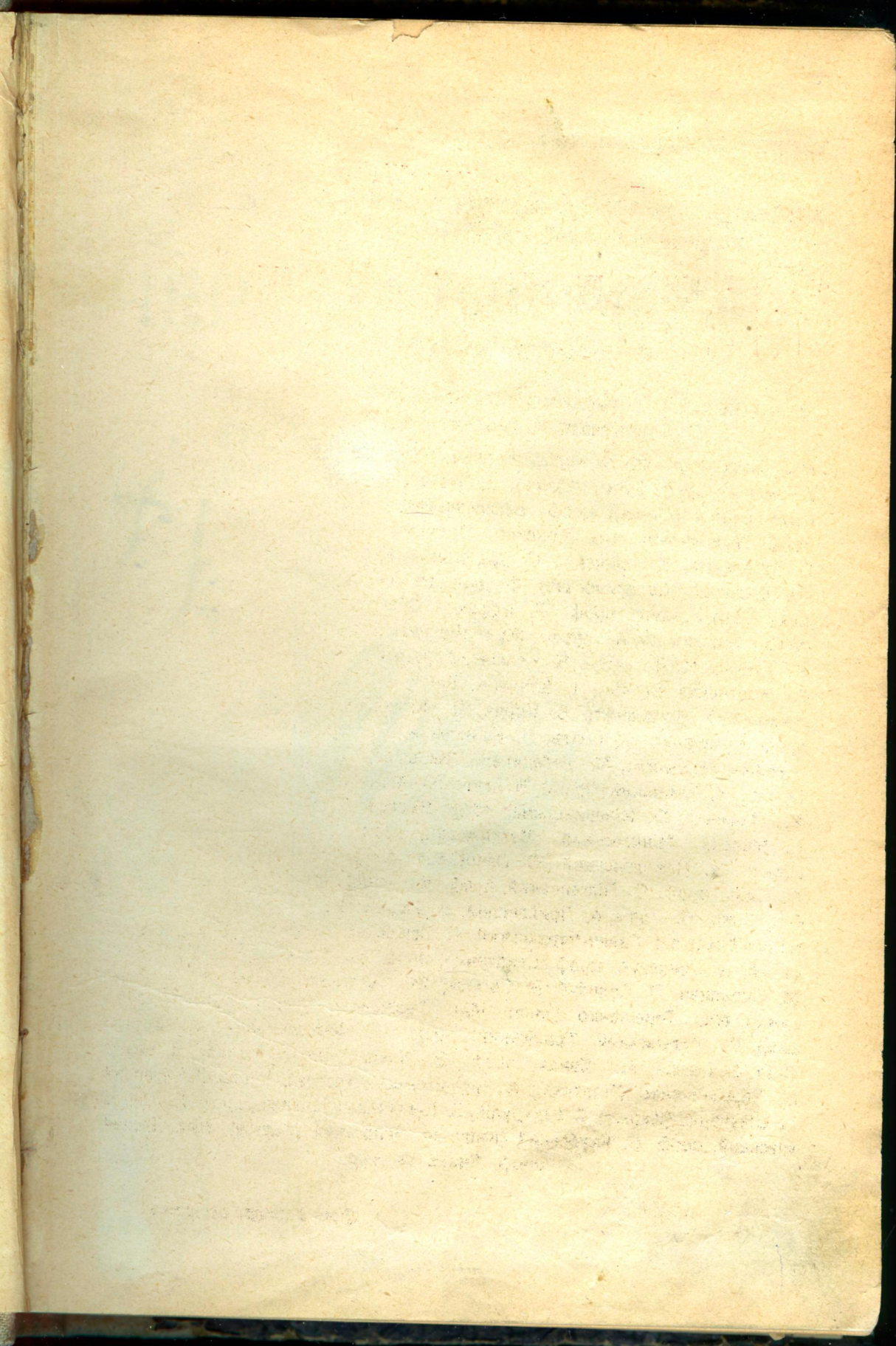
00261892

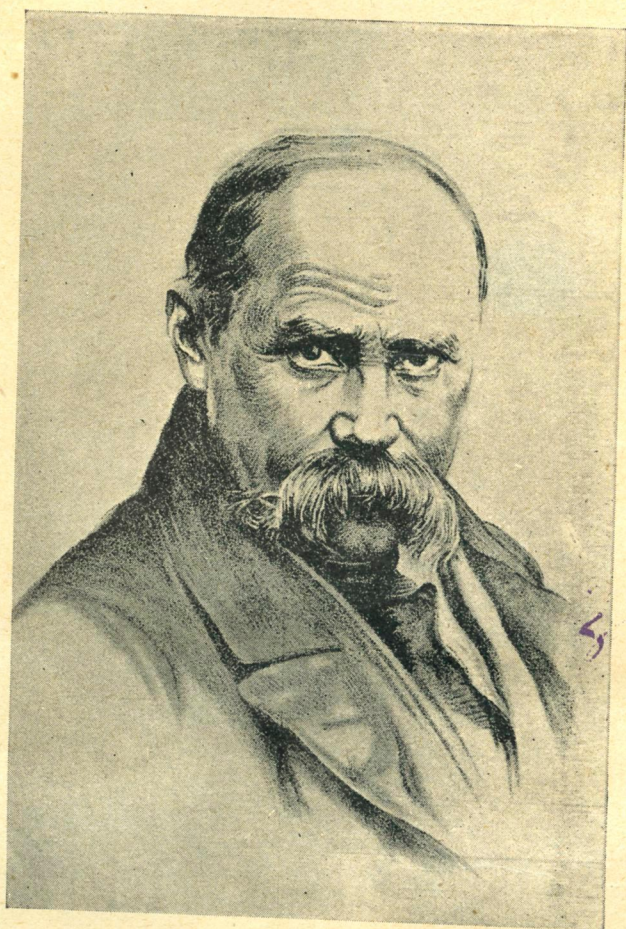
6

ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ
НЕ ПОЗЖЕ ОБОЗНАЧЕННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

A blank sheet of graph paper with a grid pattern. The grid consists of 10 columns and 8 rows of squares. The lines are thin and black, set against a light gray background. There is no text or other markings on the page.

ЦНБ ХНУ
Дата повернення:

M. Uebrenno

05.1924"

7-45

БЕЛІСЬКА БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕКА
Обл. Правління Спідки
Рад. Письменників
18878 14630

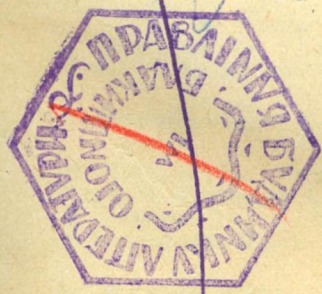
ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

Handwritten marks

Handwritten mark

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ІЛІ
173730

№ 3

inc-1031

БЕРЕЗЕНЬ

1924

59

05 (47.714) «1924»=91.79

Друкарня-літографія
КНИГОСПІЛКИ
Харків, Нете-
ченська
на бер.,
№ 14.

Д. У. Д. Харків, № 7294.

Зам. № 3182.

З М І С Т

	Стор.
Є. Плужник—Із циклю «Дні»	1
М. Хвильовий—Санаторійна зона	3
М. Доленго—Газетне небо	78
М. Драй-Хмара—* * * Поезії	79
М. Йогансен—* * * Поезії	79
Т. Підхмарний—Дума забойщика	80
Н. Романович-Ткаченко—Уривки з повісти «Вітри»	81
П. Филипович—* * * Поезії	88
В. Станко—В полях	88
М. Могиланський—Помилка	89
П. Б. Шеллі—Монолог з «Роскованого прометею». Перекл. О. Бургардт	91
Г. Сковорода—З латинських поезій. Перекл. М. Зеров	93
Проф. М. Плевако—Шевченко й критика	97
О. Гермайзе—Шевченківська демонстрація в Києві р. 1914	121
М. Равич-Черкаський—Ленін і національне питання	148
М. Яворський. Де-що про «критичну» критику, про «об'єк- тивну» історію, та ще й про бабусину спідницю	167
А. Річицький. Як Грушевський «виправляє» Енгельса	183
Проф. С. Остапенко—Капіталізм на Україні	191
3. Чучмарів—Основні течії в науці про людину	211
М. Семенко—Мистецтво, як культ	222
Проф. О. Білецький—Сучасне красне письменство Заходу	247
А. Шамрай—До тексту Квітчиних творів	255
Г. Сковорода—Нові листи. Подав О. Бузинний	258
Економічний огляд	258
О. Коблянський—Українці на Кубані	266
Хроніка	270
Бібліографія	284

Є. ПЛУЖНИК

ІЗ ЦИКЛЮ „ДНІ“

Як страшно!.. Людське серце
До краю обідніло.

П. Тичина.

1.

Я знаю:
Перекують на рала мечі,—
І буде родюча земля.
Не ця.
І будуть одні ключі
Одмикати усі серця.

Я знаю!
— І буде так,—
Пшеницями зійде кров,
І пізнають, яка на смак
Любов.
Вірю.

2.

Знаю, сіренький я весь такий,
Мов осінній на полі вечір:
Тягарем минулі віки
На стомлені плечі.

Серце здушили моє—мовчи!
О, майбутнє моє прекрасне!
Чуло серце тебе вночі,
Що ж,—нехай собі серце гасне.

Хтось розгорне добу нову,—
І не гнів, і не біль, не жертва!
Воскресінням твоїм живу,
Земле мертва!

3.

Я—як і всі. І штани з полотна...
І серце моє—ноган!
Бачив життя до останнього дна
Сотнями ран!

От! І не треба ніяких слів.
За мовчанням вщерт зголоднів!
Зійде колись велитенський посів
Тишою щирих днів.

От і не треба газетних фраз!
— Біль є постійно біль!
— Мовчки зростає десь новий Тарас
Серед кривавих піль!

4.

Торгуємо усім, чим тільки можна,—
Словами, дровами, життям, сукном...
Та на аршин лягла рука не кожна:
Як і раніше мрію за вікном.

Що я продам? Мій крам—від мрій утома,
Безглузде серце й бідний олівець!
Річ світова і річ давно відома—
Який вже там ще й з мрійника купець!

Та знаю, вірю—через дні і муку!—
Ось підпереже землю мить така,—
І над базаром стисне мрійну руку
Упевнена долонь робітника!

САНАТОРІЙНА ЗОНА

Серію Пилипенкові.

Із щоденника хворої... «і стоїть той тихий осінній сум, що буває на самотньому ставку, коли не листя, а золотий дощ злітає з печальної білоногої берези, коли глибокою пустелею відходить голубе небо у невідомий дальній димок... — Але я, власне, не про це. Я знаю, що наша санаторійна зона могла-б бути прекрасним матеріалом для повісти. Головними героями можна вважати: анарха (саме анарха, не інакше, і ми не помилились, назвавши його так: анарх без «іст» ще волохотіш, мов Махно, мов вся та вольниця, що мчить по степах диким кошмаром), Майю — це теж псевдонім, сестру Катрію і Хлоню. Я нічого не сказала про метранпажа Карно, але він не тільки для анарха, — і для мене являється якоюсь серединою між живою істотою і фантомом. Взагалі можна погодитись, що повість про санаторійну зону мала-б основний недостаток: схематизм... — Але треба завше мати на увазі: санаторійна зона — не театр маріонеток — це є розклад певної групи суспільства, за який (розклад) і за яку (групу) я не беру відповідальності.

Після мертвої лежанки в санаторій приходить якесь непорозуміння: жінчина з благородного інституту, як вона каже, любила колись кадрили, і басить: — «Пулжалуста! Пулжалуста! Свежії яєчки! Спеціально для здоров'я». — А втім, у неї і папіроси спеціально для здоров'я. Всього ж краму має на червінець. І лежить він у кошику. — «Так що шановна пані» — підходить до неї якийсь хворий: — «ви мені вчора дали тухлі яйця». — Жінчина з благородного інституту здивовано дивиться: — «Хм!.. Йому ж в середину не залезіш!». — Хлоні така відповідь завше подобається. Він купує одну крашанку і прохає миршавого дідка подержати її, поки він вийме з кишені гроші... — І так проходять дні. Основною темою санаторійного будня буває так зване пуговка. Крутити пуговку — це крутити кохання в диких малинниках. Крутять пуговку, можна сказати, всі. Принаймні, майже всі. — «Ваш чоловік ревнивий?» — питає хтось когось. — «Ну да!.. А що?». — «Та так!», — «Що так?» — хвилюється друга. — «Та думаю сказати, що ви з (ім'я рек) крутите пуговку», — каже спокійно перша. — «Я? кручу пуговку? Чи ви не збожеволіли?» — «Ні!» — «І це серйозно?» — «Так!» — Тоді друга раптом міняє тон. — «Голубонько! Ну що ви робите? Він же у мене зовсім «іздоргана» людина. Це-ж його остаточно уб'є. Ну, голубонько,

«(обіймає)» невже мені так і не можна ходити з мужчинами?»—А де ви ходили? Кажіть!.. Ну?»—«Ну... ладно... ну... ходила... ну... в ліс... ну... що-ж тут такого?»—«Звичайно нічого!»—знову спокійно каже перша.—«Я вашому чоловікові це тільки й скажу, що ви ходили з (ім'я рек) у ліс».—«Що ви кажете?»—і на обличчі другої жах.—«Та ви-ж його цим уб'єте?»—«Ну, ладно!»—сміється перша.—«Я не скажу. Але—умова: не підходьте до (ім'я рек) після цієї лежанки... Добре?»—«Будь ласка! на чорта він мені здався?»—і друга пильнує зробити найщиріше обличчя. Перша, усміхаючись відходить. Тоді друга підбирає волосся і шипить крізь зуби:—«Ну й нахалка! Шкода, що в тебе нема чоловіка!»—...Але перша вже з (ім'я рек).—Але річ не в цьому. Зацікавлення метранпажем доходить все таки свого апогею. Вранці, наприклад, бачили, що до нього приходив хтось із городу. Оповідають, що Карно після першої лежанки стояв у густій яблуневій зарослі. Оповідають, що до нього підійшла—наче з землі виросла—фігура, очевидно другий метранпаж. Поговорили конспіративно (в цьому всі певні) з півгодини. Потім фігура зникла в бур'янах.—«Наш метранпаж,»—сміявся хтось,—пахне «нат-пінкертоном».—«Да! Мабуть каналья!»—кидав другий. А в тім, не всі-ж і цікавляться Карно. Де-хто просто гадає, що комусь, мовляв, хочеться, зробити з нього надзвичайну людину. І тільки. Це-ж бо розвага. Але в цих, між іншим, єсть і ще інтереси. Принаймні, саме тут і було чути, як один із хворих, розмахнувшись картою, кричав:—«Віст!»—«Дозвольте!»—зупиняв його другий.—«Це-ж не чесно. Я так не граю в преферанс. Я так не можу грати вісім: ви заглядаєте в карти».—«Це-ж коли?»—«А зараз!»—«І ви це смієте мені говорити?»—«А що-ж... неправда?»—«Тоді ви—нахал!»—«Я—як?» Розгорявся скандал. Але підлітали і мирили. Це ті, мирили що вчора скандалили за «бб». Розводили і питали:—«Ну тепер гніву нема?»—«Нема!»—«А у вас нема?»—«Нема!»—«Тоді подайте руки!»—Але рук не подавали.—«Я не подаю принципово: не гігієнічно!»—Тоді говорили, що гігієна спеціально для Німеччини, а нам на неї плювати!—«В данім разі плюють сіверяне, тільки не ми».—Тоді вияснялося, про «ми» орієнтуємось на закордон, бо там (sic!) Вишиваний... А потім знову йшли балачки про те, інше. А потім відходив сірий санатарійний будень.

...і стоїть той тихий осінній сум, що буває на самотньому ставку коли не листя, а золотий дощ злітає з печальної білоногої берези, коли глибокою пустелею відходить голубе небо у невідомий дальній димок.

I

Над сторожкою тишею санаторійного закутку метнувся молодий голос і—пропав. Але дзвінкий відголосок, затихаючи за дальними осоками, ще довго стояв над рікою.

— Ма-а-аю!—гукали безгранні простори.

На зоні конав присмерковий час. Вечір стояв стрункий, прозорий і легкий, мов трусикувий пух. Крізь гушавину кучерявих дерев линула тиховійна жура.—Стояло глибоке літо.—Над верандою жевріла голубоока сайєта вечірнього неба, а з безодні виривав молодик: неясні лінії і мідний німий хребет.

На Гралтайських Межах ледви-чутно кричав санаторійний дурень.

І тоді-ж із-за пишної яблуні вийшов ординатор і пішов по дорожці—суворий, в білому халаті, пенсне в землю. Він перевіряв останню лежанку.— На другому краю санаторійної зони суетилась сестра з термометром. Потім сестра пішла в березовий куток, підійшла до порожніх койок і сказала:

— Ах, боже мій! І сьогодні шоста палата? Де-ж Майя?.. Де-ж, нарешті, анарх?... А-ах, боже мій!

Але їй ніхто не відповів. Тільки легенький вітер шамотів у дикому малиннику і виганяв на трави табунці зелених хвиль.

Сестра трохи постояла в роздум'ї, і раптом кинула, повертаючись до койок з хворими:

— Скажіть, будь ласка, анархові, що я йому цього не пробачу. Це-ж неможливо! Який же це режим?—і пішла туди, де стояв суворий ординатор...

Потім хтось вибіг за зону і—в рупор:

— Аго-о-ов!

Насторожилась ріка і понесла озов на низини, на плеса, замираючи.— І знову нічого не чути. Тільки зрідка з десятин міської в'язниці долітав волохатий гомін: то кричав глухим напруженим криком тюремний наглядач.

Нарешті з дикого малинника вискочила Майя. Слідом за нею—своею звичайною млявою ходою—величезний, волохатий анарх. Скоро лежали на своїх койках і перекидались фразами. Скоро заговорила і Унікум: вона ніколи в таких випадках не змовчувала. Унікум має для цього спеціальну тираду, що в ній говориться про Савонаролу, про флорентійців, про аскетизм, жаж, ридання і т. д. і все це—недвозначний натяк на анарха.

Хтось позіхнув. Очевидно тирада не тільки на того, кому її було призначено, але й на решту публіки вже не впливала. Проте незабаром і сама Унікум змовкла: мабуть і їй було нудно. І справді: промову її зовсім не розраховано на анархову запальність. Вона добре розуміє, як важко розторсати цього ведмеда. Сказала—і все!

Тільки за пів-години миршавий дідок (лежав тут недалеко), прокидаючись, згадав:

— Хе... Хе... Тавонарола!

Цим би, очевидно і зліквідовано було відголоски на тираду Унікум, коли-б не Хлоня.

— А що то значить «тавонарола»? Спитав він дідка, нервово одкинувши голову.

— Тантіменталізм—от що!—кинув дідок і захіхікав.

Цього було досить. Така відповідь зірвала Хлоню, бо він вважав, що наша епоха—доба сантименталізму, і тому він не допустить, щоб хто небусть глузував з цієї доби. Проте такі нелогічні висновки з'ясовувались просто. Хлоня писав по закутках патетичні новели, які потай і читав анархові. Взагалі Хлоню вважали «оригінальним пацанком»: то він метушився по зоні і щось викрикував, то бачили його з похиленою головою в якійсь надзвичайній меланхолії. Жив він тут де-кільки місяців, і за цей час 4 рази бігав до ріки топитися.

Хлоня зірвався з місця і, підбігши до дідка, закричав істерично.

— Ну-да! Ну-да! Сантименталізм!... Але ти розумієш, що це? Чуєш, чортова тютя?

Всі обурились. Це-ж неможливо! Який-небудь молокосос—і так поводитьсь з дорослими. Сестра мусить обов'язково доложити ординатору. Хіба анарх маленький? Та він же дідка може одним пальцем убити! Хіба він не постоїть за себе, коли він в серйоз приймає цю кличку? І що тут особливого? Невже Савонарола—таке погане ім'я?.. Нарешті, чого ж анарх мовчить?.. От ще байдужий ведмідь!

А з Хлонею треба покінчити. Бо-ж і справді ніхто нічого не знає про справжній душевний стан цього хлопця. Можливо він просто рисується... А коли він істерик-треба лікуватися, для цього єсть спеціальні лікарні. Не можна допускати, щоб він наводив терор на весь санаторій.

Сестра Катря заспокоювала хворих. І коли на койках стихло—вона звернулася до Хлоні:

— Навіщо ви так?.. Ах, як негарно!

Хлоня мовчав.

Анарх теж не промовив жодного слова. Вся ця історія давно йому обридла, і він не буде втручатися в неї. Анарх простягнув своє величезне тіло і, здавалося, що от-от тріснуть тендітні ніжки його койки, і вона зі стогоном завалиться під цією грузною машиною.

А в тім, таке припущення міг би зробити тільки той, хто не мав випадку зустрітись з анарховими очима. Була в цих очах і наївна простота і романтична мрійливість.

Анарх уважно дивився на чисте прозоре небо,—там стояли пір'їні п'ямеги. Він в цю хвилину просто химерив. Анарх бачив, як в небі росла хрустальна фортеця з неможливо синім фасадом. Він спостерігав, як по безкрайому горовому океану, починаючи свою повітряну путь від експериментальної ферми, пливли білі барашки на своїх білорунних човнах. Він майже нічого не бачив-не чув, крім синіх верховіть. І коли б не цей негарний смішок, що ним весь час сміялася Майя (була в тому смішкові якась неприємна нотка)—анарх почував би себе добре. Принаймні зараз.

Майя знову засміялась.

Звичайно можна повернутись і спитати, чому їй так весело. Але-ж це даремно: Майя скаже, що вона згадала щось смішне. На тім і крапка. А справді це не так. Анарх має на це докази.

Нарешті всі ці ідіотські історії з Савонаролою безперечно не обходяться без Майї. Це-ж вона ставить таке становище, котре дає ґрунт для балагани з безпардонними натяками. Це ж вона назвала його Савонаролою.

Цікаво, що із трьох осіб, з якими зійшовся анарх на санаторійній зоні, саме—Хлоні, сестри Катрі і Майї, до останньої його найбільше тягнуло. Спершу анарх думав, що це з'ясовується її фізичними якостями (Майя безперечно була красивою жінчиною) що це з'ясовується їхнею фізичною зв'яззю, але потім переконався: це не те. Іноді вона так тонко і безжалісно глузувала з нього, що анарх після цього майже з огидою згадував її довгі темні вії, під якими шулились нехороші вороні очі. Його навіть в такі хвилини не приваблювало її западне тіло, яке вона завжди безсоромно демонструвала під надто прозорим капотом.

Але—між иншим—якісь незрозумілі ланцюжки завжди його скріпляли з нею, і — цікаво—часто побрівши у нікуди, анарх раптом натикався на Майю, наче саме тут він і призначив їй побачення. Проте й Майя ніколи не дивувалась з такої зустрічі: чи то й вона вважала її за звичайне явище, чи то просто не звертала на це уваги.

Сестра Катря остаточно заспокоїла хворих. Власне ніхто й нікого і не хотів ображати (виправдувався де-хто) і зроблено невеличкий тарарам лишень для того, щоб трохи збаламутити тихе озеро сірого санаторійного будня.

Над санаторієм знову стояла сторожка тиша. Проходила остання лежанка. Роскидані по садку койки вже не перекидались голосними фразами. Чекали вечері, щоб після неї попрямувати у білі суворі палати.

Але за чверть години до дзвоника біля пустельної клумби на північнім краю будинку раптом виросла фігура. Одразу ж мало не всі звернули на неї увагу.

Майя цієї фігури не бачила. Вона повернулась до анарха й сказала:

— Ну... як діла?

— Не знаю!—неохоче кинув анарх.

Тоді Майя підвелась і сіла біля нього. Потім погладила його волохату голову своєю вихолоною рукою:

— Ах, ти, моя волохатко!

— Майо!.. Не треба!—тихо сказав анарх і взяв її невміру тонку талію в свою мускулясту руку.

Вона засміялась тихим смішком, кокетливо опустила голову, швидко метнула погляд, схопила його погляд, і обидва перевела до тонкої сорочки на свої тугі грудні яблуки.

— Не-тре-ба?—протягнула Майя, і, зиркнувши на веранду, раптово скинулась:—Савонаролочко! Він і досі тут?

І Майя легким рухом одкинула своє тіло до будинку.

Ну-да! Біля клумби з клунком метранпаж. Сьогодні, з ранку, він прийшов у санаторій і рішуче заявив, що не піде відціля. Це було трохи комічно, але й трохи трагікомічно, як де-хто казав.

Метранпаж заявив, що він хоче оселитись на санаторійній зоні. Він має від свого виробництва відпуск, та він не має можливості подихати чистим повітрям. До того ж: через те, що в державних санаторіях завше забрано всі безплатні місця і—між нами кажучи—(на це «між нами кажучи» метранпаж зробив де-кілька наголосів) не тими, кому слід забирати,—він революційним шляхом хоче виправити де-які дрібненькі хиби «нашого» апарату.

Дзвонили до губздраву. Не було начальника: буде ввечері. Метранпаж чекав.

Майя зиркнула крізь вечерові сутінки на анарха й сказала.

— Коли хочеш—це мені подобається, бо це справжня упертість.

— Упертість—то так, але подивіться на анарха,—говорила на дальній койці Унікум.—Це ж цілі океани іронії, цілі таємниці анархистської мудрости. Як же: республіка покинула метранпажів!

Унікум і тепер ніхто не відповідав.

Падало сонце. Не чуто гриміло за рікою нагартованим за день жовтожаром. Ухнув сич... — Тоді повз койки пройшла сестра Катря і зітхнула.

Анарх раптом згадав тихий негарний смішок. Він подивився на Майю й коротко кинув:

— От!

— Що от?—суворо, міняючи тон, спитала Майя:—Особливого нічого не бачу.

Вона розуміє, куди закидає анарх, і вона цинічно заявляє, що її не тільки радує, але й нервує метранпажева впертість. Майя добре знає життя й знає таких плебеїв, котрі тільки-но й корисні своєю товстозадою під боком. Ця ж, остання, продає на бульварі бублики (мухи загадили), або гнилі вишні: на фунт півфунта хвостиків, і плює на все і вся.

— Але це ж ти про дружину?—похмуро вставив анарх.

— Знаємо!—грубо кинула Майя:—Знаємо, що таке вплив оточення!

Анарх не сперечався, він навіть був незадоволений, що, не стримавши себе, необережно кинув це «от». Він знав: спогади про цю невеличку сутичку з Майєю будуть тримати його в поганому настрою де-кілька днів.— І власне навіщо це робити? Коли він незадоволений санаторійною публікою і вважає, що їй не місце тут, коли він так вже симпатизує опозиції, то—по-перше: чому анарх тут живе? по-друге—і сам він недалеко одійшов від Унікум, припустім. Хіба анарх не порівнює себе з санаторійною публікою?

— Не! зрозумійте,—доказувала десь Унікум.—Причому тут ми?

— Е, на злодію шапка горить,—викрикував хтось.—Плебеї все розуміють. Пора б на викинь-штейн! Пора б дати місця метранпажам.

— Махаївщина!—і Унікум удано позіхнула.

Перекидались фразами, мов фліртували: гостро.—Анарх подивився на клумбу: до метранпажа підійшла сестра.

Тоді заворушилась зона.—Кожде, навіть нікчемне, явище зустрічали тут з хвилюванням, зі сваркою.—Хтось сказав, що метранпажа беруть у санаторій, і полетіла чутка по койках.

Одна рудоволоса дама скочила з ліжка і запитала:

— Ви не бачили, який він?.. Дуже старий?..

— Так-що метранпажі не котячої породи!—вulgарно одрубали плебеї.—«Пуговки не вкрутиш!»

— Галдіть!—і дама сплюнула.

Але шум не стихав.

І тоді ж рішили, що перший метранпажів вчинок був досить оригінальний. Ця нова особа безперечно буде розвагою на протязі кількох сірих санаторійних буднів. Від метранпажа чекали нових трюків.

Вже світлові тіні пали на яблуні, і яблуні стояли тихо, нерухомо. Пухові сплески повисли над рікою: грали верховоди. Від кошари запахло дальнім гноєм.

— Тям! Тям! Тям!—прозвучало біля центрального будинку.

Розбитим черепком міді кінчалась остання лежанка. Хворі підводились і йшли до веранди.

II

На другий день узнали: метранпаж—з центру, прізвище—Карно. Вже говорили про те, що Карно—вертлявий, поганенький, мов миша без хвоста. Проте пройшов третій день, нарешті—тиждень, а метранпажеве минуле було все таке-ж коротке і туманне. Це всіх страшенно заінтригувало, а тому й часто можна було чути, як десь з під дубу доносились таємничі розмови про Карно. То зібралось де-кільки койок.

Метранпаж очевидно зацікавив своїм зовнішнім виглядом. Це була втілена демонстрація. Не дивлячись на його низенький зріст,—ніхто-б не міг щиро сказати, що це—миша без хвоста. Карно, в розмові

ніби-то ріс і становився вищим за всіх. Цікаво, що він і дивився, завше так, ніби то говорив з людиною на дві голови нижчою за себе: якось зверху вниз ухитрявся він ставити свої очі, і так зо всіма, навіть з тими, кому він був по-плече. І коли потім йому приходилось зустрічатися з випадковими людьми, які не знали його, він, ведучи з ними розмови, трохи нервувався і доти тягнувся навшпиньки поки його співбесідник не здавав, як казали санаторійці, «внутрішні» позиції.—Але дивився він завжди по мишачому: хутко і гостро. Навіть і обличчя йому було якесь гостреньке, і балачки його були гостренькі. Проте—як це не дивно—балачки його нічого собою не уявляли: це були звичайні фрази, якими перекидались санаторійці і з тією тільки ріжницею, що фрази ці сполучались через якісь своєрідний синтаксис, характерний для всякого сарказму. Коли Карно можна було назвати втіленою демонстрацією, то з таким же поспіхом до нього підходив і втілений сарказм. Останній власне і заінтригував більш за все санаторійців.

Тільки анарх та Майя вели себе звичайно. Принаймні ніхто не помічав, щоб їх цікавила метранпажева постать. Як і раніш, вони зникали в дикому малиннику і надавали тим багато клопоту черговим сестрам. Крізь дикий малинник вони продирались на гору, що була командною висотою в цьому районі, і відтіля оглядали безмежні перспективи: перспективи відходили на північ і захід.

Це було вже тоді, коли глибоке літо шукало своїх кінців, коли зрідка навіть пахло прозорою осінню.

Але так можна збожеволіти (знову писала хвора): перша глава ніби то і вдалася, а з другої нічого не виходить. Я ніяк не зв'язу анарха з Майєю. І образливо те, що Майя являється не такою вже значною фігурою в моїй повісті. І потрібна вона мені тільки для того, щоб... (власне, поки що я й сама нічого не знаю).—Але не можна-ж замість другої глави залишити порожнє місце!.. Ні, я остаточно збожеволю, коли не подам першій невдалої варіації другої глави. Ви її можете не читати... «...і стоїть той тихий осінній сум, що буває на самотньому ставку, коли не листя, а золотий дощ злітає з печальної білоногої берези»...

Командна висота стояла над рікою. Далі летіли степи. Ріка летіла за степами: її смарагова стьожка, не води. За санаторієм скрадались слобідки, посольки, а ще даліоколиця, перші мійські квартали і нарешті город. Анарх дивився на північ, і бачив: там, біля городу, на дальніх перевалах, степи дико озирались і бігли, і зникали в туманній безвісті загір'я. У санаторій стікались зі всіх кінців духмяногокраю. Тут були партійні, безпартійні, анархи, слюсарі, токарі, метранпажі, і були, як казала Майя: радбури, комбури, комфутури, пролетури, в «останній стадії» і від манікюрш: так, взагалі. Майя оглядала з командної висоти санаторійну зону і шпурляла:

— «Тут звалено союзний вінегрет». Потім вона говорила, що коли б її спитали: «хто це там живе?»—вона-б і справді не найшла

Анарх догадався, що Карно нічого не скаже, а миршавий дідок і зараз буде фолькотіти гнилими зубами. Тому він і одвернувся до веранди.

Дідок і справді щось сказав. І те, що він сказав, було як і завжди, безглузде. Анарх не втерпів і підвівся. Він подивився навкруги себе:— нікого з медичного персоналу не було. Тільки сестра Катря маячила під яблуною з одуванчиком в руці.

Стояла гаряча тиша. Навіть одуванчик, коли сестра Катря дмухнула на нього, спалахнув, як фейерверк і ростанув у просторах білим димком.

Анарх пішов повз койок, що на них лежали хворі. Недалеко він почув розмову. Один із хворих натхненно розповідав про барикади під Києвом, про божевільного Муравйова, про арсенал.

За асоціацією—божевільний Муравйов—анарх подумав про розстріли і тут же, зиркнувши на оповідача, раптом згадав, що ординатор наказав сестрі поповнити про його анамнез. І це неприємно вразило і зіпсувало і без того поганий настрій. «Для чого анамнез»? І йому раптом прийшло в голову, що анамнез причіпка: просто треба комусь поповнити його біографію.

Тоді анарх повернув до своєї койки. Сьогодні він знову почув тривогу. Вона підійшла до нього і зупинилась.

Але він мусить себе взяти в руки! Відкіля ця підозрлість?.. Ні, це неможливо! Він певний, що справа зовсім не в ломці світогляду—це просто істерія. Він давно вже помічає, що з ним робиться щось неладне! Саме істерія, інакше і не могло бути: після довгих років горожанської війни, в якій він приймав активну участь, анарх мусів чекати цієї хвороби. І вона прийшла зі своїм знеладдям психічної сфери, з надзвичайною вражливістю, в ексцентричності, з приступами тоски і страху. Треба негайно вжити якихось заходів, інакше з ним буде те, що і з Хлонею.

Проходив дзвінкий день.

В тихому блакитному неводі полоскалось біло-мідне сонце, а день тягнув невода все вище й вище, до zenіту. Тоді перевалилось через zenіт біло-мідне сонце, і потягнув хрустальний день на захід.

До анарха, коли він простяг своє велитенське тіло, підсунула койку Унікум. Праворуч лежала Майя, ближче—метранпаж.

— Чому я з вами так мало говорю?—спитала Унікум, звертаючись до анарха.

Хтось пирхнув: цю солом'яну вдовушку безперечно мучить еротоманія. Вона буквально й остаточно нікому не дає покою.

— Знаєте, краще було б, коли б ви до мене не приставали!—сказав анарх.

— Що?—скрикнула Унікум.

Хтось ще раз пирхнув.

Тоді Унікум, щоб вийти з ніякового становища підвелась і погладила своєю рукою загорілі анархові груди. Потім похилила голову на бік, на дикий малинник: мовляв, ходім! І раптом одвернулась.

— От ще нелюдимий!

— І справді: якийсь Мендель в окулярах,—сказала Майя, втручаючись у розмову, і кинула до анарха:—Чого ж ви? Сама ж кличе, ну і йшов би!

— Нікого я не кличу,—образилась Унікум.—Подумаєш, яка цяця!—і понесла свою койку до веранди.

Майя вирядила її іронічним поглядом, потім розставила руки і затопила яблуневий глуш:

— О-о-о!

— Так кричить санаторійний дурень!—подав з дальньої койки психопат.

— Коли хочете знати, так кричить життя!—кинула в бік Майя.

Психопат усміхнувся: «життя?» Він ніколи цьому не повірить. Дідок правий: у неї безперечно хворий огник в очах.

«О» пішло в глуш, у бур'яни і там поринуло, щоб більше не вернутися. Але «о» стривожило медичний персонал. Прибігла сестра і одразу ж накинулася:

— Не можна так, Майо,—сказала вона.—Що ви робите? Я ординатору скажу!

Майя звернулася котятком. Майї нема. Майя ніколи не кричала.

— Хто-ж?

— О!—і Майя показала пальцем на анарха.

Сестра до його: мовляв, такий серйозний—і на тобі! Що це з ним? То невчасно на койку лягає, то ще що небудь. Це ж недисциплінованість! Так порушувати санаторійний режим ні в яким разі не можна. Він мусить негайно себе виправити, інакше будуть неприємності.

Але сестру несподівано перебив метранпаж.

— Це кричали вони!—сказав він, роблячи наголос на «вони», і махнув рукою в Майїн бік.

— Що?—зробила здивовані очі Майя.

— Нічого!—спокійно сказав Карно, і потім раптом спитав, звертаючись до анарха:—А що то у вас лежить у кишені?

— Ну? вскинув очі анарх.

— Я питаю: що то у вас лежить у кишені?

Анарх зиркнув на свою кишеню і тут же почервонів. Проходячи повз загорожений молодняк, він зірвав три яблуки, що їх хотів дати Хлоні. Тепер Карно його несподівано поставив у таке становище, ніби-то він тільки те й робить, що нищить заборонений молодняк.

— Яблуки!—сказав анарх, і витяг їх.

— Яблуки ж заборонено рвати,—кинув метранпаж і перевів свій іронічний погляд на Майю.

До цього часу анарх жодного разу не говорив з Карно. І тепер йому раптом здалося, що метранпажів голос він уже десь чув, анарх навіть пам'ятає: саме такий упертий, повний безсмертного сарказму з гаркавим акцентом *).

Сестра здвинула плечима і одійшла від койки.—Наступила ніякова мовчанка. Майя уперто дивилася на метранпажа, останній—іронічно—на неї. Анарх похилив голову на плече і теж мовчав. І коли б не дідок, що підсів до нього,—анарх мусів би кудись одійти.

*) Тут мусить бути зав'язка. Я не знаю, як це в теорії, а на практиці—так. Я сама колись переживала подібні моменти. Не треба забувати, що анарх, власне не порвав зі своїм колишнім світоглядом і, знаючи це, не міг спокійно почувати себе на санаторійній зоні. З одного боку його тривожили, як це кажуть росіяне—«угризенія совесті», з другого—росхлябаність волі породила боюньство, яке хвилинами почало переходити в манію пересліду.—Отже метранпаж Карно, який, як відомо, з першого дня свого промешкання на санаторійній зоні заставив всіх заговорити про себе,—не міг звичайно, не затривожити анарха. Мало того—метранпаж і попав на санаторійну зону тільки для того, щоб стежити за кожним анарховим рухом і не давати йому покою.

Дідок нахилився до анархового вуха і знову пошепки говорив якусь нісенітницю про Ричардсона, про сантименталізм. Це була одна з його улюблених тем. Потім дідок смакував так: Майя, мовляв, не біблейська Рахіль, але щось подібне. Знаєте: фосфоричний блиск, легенька хвороба в очах, ніжка, знаєте, коли неловко сяде напроти без панталонів...

— Хе... хе... Тантіменталізм?

Анарх тільки хмурився. Він завжди мовчки вислухував цю пошлятину: то в нім прокидалась в такі моменти неможлива огида і призириство до цього безсилового самця, то раптом охоплювало бажання чути цей слинявий лепет, що його він приймав, як молитву перед своїм могутнім тілом.

Тепер анарх дідка просто не чув. Він крадькома поглядав на метранпажа, і з кожним поглядом все більш находив знайомих рис у його обличчі. Один раз йому навіть здалося що це його старий знайомий.

Підійшла сестра Катря. А коли прозгучав дзвоник і зашуміли хворі,— підійшов психопат.

Сестра Катря зривала одуванчики і дмухала на них. Одуванчики спалахували і тут же танули. Хлоня уважно дивився на цю процедуру, ніби-то і справді він щось згадував. І, звичайно, Хлоня не чув, про що говорили біля нього.

А розмови йшли на антирелігійні теми. Дійшли, нарешті, до попів, до тих, що «к чорту рясую» і на партизанських коней сідали. Говорили й про інших: про святих і преподобних Онаніїв і Озаріїв. Для відомого кола і це улюблена тема. Дідок і тут подавав пошлятину. Особливо хвилювався психопат.

— Ви кажете піп? Добре! Утілізіруй і попа! нема в нетрах ячeyки—хай піп агитує з амвону! І потім я думаю,—додав він,—що і в цім оновленні ікон єсть своя прелість. По моему, це все-таки—містика революції. Не погоджуєтесь?

Звичайно, з ним не погоджувались. Мало того: Майя назвала придуркуватим, за що психопат і образився.

Нарешті, коли біля жовтого пісочку хтось крикнув «хто робив—той валяв», публіка кинулась туди. І через де-який час на койці залишились: анарх і сестра Катря.

Ця дівчина завше шукала побачення з анархом. Але природній такт і безмірна делікатність утримували її від такої безцеремонної і уїдливої нав'язи, на яку здібна була Майя. І тому не дивно, що анарх, порівняльно також рідко бачився з сестрою Катрею, як і з Хлонею (останній взагалі любив самотність). Зійшовся анарх з цією дівчиною в перші дні свого промешкання на санаторійній зоні. Близьке знайомство почалося з того, що сестра Катря одрекомендувала анархові Хлоню, який і прочитав йому одну із своїх патетичних новел. Після цього випадку не тільки Хлоня найшов в особі анарха свою постійну і уважну аудиторію, але й сестра Катря побачила, що вона не помилилась: саме таким і намалювала вона анарха в своїй уяві.—Сестра Катря була надто тихою дівчиною, голос їй ніколи не підносився на вищі нотки, і навіть тоді, коли вона хотіла висловити своє обурення, у неї нічого не виходило. Приваблювала вона анарха не красою своєю, а саме некрасивістю, в якій була своєрідна краса; саме цим трохи кирпатеньким носом і безцвітними тихими очима. Весь її одіж сидів на ній якось надто незграбно, але в цій некрасивості була своя привабливість. Особливо подобались анархові неслухняні

кучеряшки з її русявого волосся, «вічна» біленька блузка, на шії—«вічний» бантик «котиком». Чимсь древнім, забутим, але й близьким віяло від цього бантика.

І зараз, коли публіка розбіглась, анарх, зиркнувши на сестру Катрю, згадав глуху доріжку в крижовник, що по ній ходили тургеневські дівчата.

Навкруги стояла гаряча тиша. На далеких перевалах до експериментальної ферми відходила сояшна дорога. На поверхні ріки бігали сріблясті зайчики, і похило—під вагою сонця—стояли осоки. Біля домів відпочинку зрідка прокидались голоси, але глохли в сояшній порожнечі.

Сестра Катря подивилась своїми тихими очима на анарха й сказала:

— Знаєте? Скоро уїзджаю. Подала рапорт.

— Зовсім?

— Так! Буду працювати десь в іншому місці!

— І радий за вас, і шкода, що уїзджаєте!—сказав анарх ласкавим голосом: він завжди відчував необхідність говорити з сестрою Катрею задушевно.

— А ви-ж коли?—спитала сестра Катря.

— Думаю через два місяці—не більше: бачу—мене збираються затримати тут.

— Я чула. Ординатор казав, що у вас щось подібне до істерії.

— Можливо!—покривився анарх.

Потім сестра Катря скаржилась, що бути біля города надто важче, ніж десь у далеких нетрах. І потім їй важко в санаторію, вона вже ніколи не буде сестрою. Але сестра Катря розуміє, що для анарха ця тема не зовсім приємна.

— Ну, колись, і ви виїдете!—сказала вона, зиркнувши на ріку, і задумалась.

Анарх скинув очима в яблуневий глуш і подумав: «колись». І раптом захотілось йому образити цю милу дівчину. Він ледви стримав себе, щоб не сказати: а чи не хочите ви комбінації з трьох пальців? Чому це всі певні, що він в стані повного анабіозу? Чому це всі говорять з ним таким жалісливим тоном, ніби і справді з ним діється щось неладне? Безперечно він мусить підлікуватися... Але що з того?

З ріки війнуло вохким росяним потоком.—Сестра Катря положила руку на анархове плече і говорила легко-хвилюючись і підкреслюючи свої фрази жестами степової дівчини: наївними і мягко-суворими. Темою її оповідання були «наші сірі санаторійні будні», що з їх кола вона шукала виходу.

— Це якась ідіотська плутанина!—сказала сестра Катря і наївно подивилась на осоки.—Це якась ідіотська проблема, і їй нема ні кінця, ні краю. Я буквально не розберу: де починається вільний геній царя природи і кінчається крамар, світовий чортик. Знаєте—мисль підійде до цієї мовчазної стіни і робиться порожнім дриб'язком.—Ви не думайте, що я тут, на санаторійній зоні, давно. Ні, я більш як пів-року ніде не проживу. Це—натура. Іноді дивуються: я така тиха, смирененька дівчина—і така непосідоша... І уїду я відціля все для того-ж: шукати виходу з цього тупика, з цієї буденної мізерії...

Потім сестра Катря говорила, що її давить якась невимовна тьма. До того-ж сестра Катря певна, що основної проблеми, яка виникає з природи людини, незалежно від її переконань, виховання ест., саме: де

починається вільний геній царя природи і кінчається крамар, світовий чортик,—цієї проблеми ще ніхто не розв'язав. Сестра Катря гадає, що навіть вплатавши сюди Шпенглера, Бергсона, революцію, кохання і мільйон інших дрібниць, можна здобути тільки одну мовчазну стіну, перед якою і буде стояти думка. Сестра Катря гадає, що прогноз на майбутнє поставити можна, але вона говорить про практику, про сьогоднішній день.

— І нарешті,—і сестра Катря зітхнула.—Я говорю про день, який буде через 500 літ? Ви мене розумієте? Так, товаришу! Я гадаю, що тут треба щось знайти. Знаєте—підійти не гарячково, тихо, повільно і пошукати. Тут десь безперечно криється помилка.

Сестра Катря скінчила і наївно розвела руками. Анарх подивився на неї і згадав її вікно, в якому до глухої ночі він часто спостерігав цю дівчину в стосах книжок. І в цей момент він відчув якусь спорідненість з нею, і, добре знаючи собі ціну, він подумав з любов'ю: «дон-квізано!».

Але майже одноразово анарх почув з боку метранпажів голос. Той, очевидно, давно вже стояв позаду їх. Ця миша без хвоста (як казали хворі), цей Карно нахабно подивився на анарха, подав уперед своє гостреньке обличчя і спитав із відтінком гаркавого сарказму:

— А дозвольте взнати: з якої це оперетки? Єсть різні оперетки. Наприклад: «Весьолая вдова».

— Це ви до мене?—спитала сестра Катря.

— До вас, баришня,—кинув Карно.

Сестра Катря засміялась: хіба-ж вона баришня? Це-ж помилка: вона тільки дівчина. І сказала метранпажеві, що вона трохи цікавиться філософією. Але її незадовольняє жодний представник цієї галузі. Взагалі ж її більше за все цікавить раціоналізм і практична справа. Треба пізнати природу людини. Це безперечно щільно прилягає і до марксизму. Але це ні в якому разі не вульгарний.

Потім сестра Катря, маючи на увазі, що говорить з примітивною особою, з'ясувала ще й так:

— Ну, це припустити, як і між робітництвом буває: єсть свої «ізообретателі». Ви мене розумієте?

Коли сестра Катря говорила,—анархові було ніяково: воно, мов дитина. Але, зиркнувши на Карно, він раптом пізнав до нього почуття ворожнечі.

Проте анарх нічого не сказав і підвівся. За ним—і сестра Катря. Підійшовши до веранди, анарх, інстинктивно, почувачи на собі погляд, повернувся і зустрівся очима з Карно.

Метранпаж стояв на тій же місці і криво усміхався.

IV

Не встигла сестра Катря зійти на веранду, як її хтось покликав із ідальні.

— Я все-таки не гублю надії ще поговорити з вами,—сказала сестра Катря анархові і зникла за дверима.

Анарх сів за стіл і став переглядати газету.

За другим столом сиділа Унікум і родина однієї худорлявої хворої, що прийшла провідати останню.

— Як живемо?—казала Унікум:—На зоні все автоматично робиться.

— А все-таки?

Унікум зітхнула, ніби їй і справді не хотілось говорити.

— Ну, коли ви так настоюєте,—почала вона,—то слухайте. О восьмій годині—дзвоник, потім сніданок, другий сніданок, обід, чай, вечеря. Між ними—лежанки, з яких одна—мертва. В години лежанок завше непорозуміння з сестрами. Як бачите, без цього не можна: один хворий недисциплінований, другий просто випадково не дотримується режиму. Наприклад: на мертвій лежанці, замість того, щоб лежати колодою, де-хто зривається і кудись уходить... А то з куріями нелади, бо ж режим не дозволяє вживання тютюну.

— Хіба?—чомусь здивувалась родина.

— Так!—казала далі Унікум.—Ну, а в неділю бредуть на терези важитись.

— Важитись?

Анарх підвів очі і подивився на групу за другим столом.

— А що як би ви підвелись!—говорила родина худорлявої хворої, звертаючись до Унікум.

— Для чого це?

— Та ну-бо, не соромтесь!

Нарешті Унікум зрозуміла, в чому справа, і підвелася. Тоді родина сказала:

— Ах, який у вас торс... прелість!.. Невже ви стільки це за 1½ місяці?

— Да!—побідно сказала Унікум.

— Ох, яка ви симпатична жінчина!—похлопала родина Унікум по її гладкому торсу і звернулася до своєї родички:—Як же ти, Анелічко?.. Ну? Худорлява хвора раптом заплакала.

Тоді родина обурилась: це ж неможливо! Тут щось єсть! Або сестри або ординатор винні. Знаємо, мовляв, цю публіку: спеці! Вони обов'язково переговорюють з товаришом ікс.

Худорлява хвора ще плакала і радила своїм родичам звернутися сестри до ординатора. Тоді Унікум запропонувала їм свої послуги повила всіх у докторський кабінет.

Коли група зникла в дверях і заглухли її кроки, анарх знову відчув якийсь неприємний накип на серці. Ті невидимі ланцюжки, якими його зв'язано було з Хлонею, сестрою Катрею і особливо з Майею, раптом почали потроху розпадатись, і всю його увагу перенесено було на нетранпажа. Навіть незадоволенности собою він зараз не почував. Якесь неясна тривога, якесь передчуття стало в нім.

Але в цю хвилину повернулась сестра Катря і підійшла до анарха.

— Я вам не перешкоджаю своєю присутністю?—казала вона і поправила свій чорненький бантик.

— Будь ласка!—кинув анарх і дав на стільці сестрі Катрі місце.

— Бачили за столом гостей із города?

— Бачив.

— Ну і... як ви? Подобаються? От типичні особи, так і просяться в якусь комедію.

Анарх положив руку на бильце і зітхнув. З ріки несло запахом прибережних осок. Непомітно спадав день і на доріжки падали довгі тіні.

— І все-таки,—казала сестра Катря.—Я і цих і інших—нікого не хочу винити. І не виню їх не в теорії, так би мовити, а так, серцем.

От тепер і розбиріться: і не виню і виню, не логично, але це так. Це, коли хочете, і консеквентно: теорія моїх переконань говорить, що з такими людьми я повинна завше ворукувати. За своєю теорією я не маю навіть права подавати їм руки. Але та ж теорія каже: міщанство, як і кожде соціальне зло, є просто продукт певних виробничих взаємовидносин.—От і розбиріться. Отже, поскільки я живу на землі, а не десь на Марсі, поскільки між мною і родиною худорлявої хворої є певна тотожність, поскільки, нарешті, я не вживаю ніяких екстраординарних заходів що до боротьби з міщанством,—постільки я не маю права не тільки не подавати руки цим людям, але я не маю права їх і обвинувачувати.—Сестра Катря ще раз поправила свій чорненький бантик і зажурно усміхнулась.—Але, з другого боку, я не тільки повинна їх обвинувачувати, але й повинна бути їхнім завзятим ворогом. От і розплутайте мене.

Анарх подивився на сестру Катрю, на її «вічну» блузку і сказав:

— Знаєте, коли я вас слухаю, то мені здається, що це не ви кажете, а я. І між вами і мною тільки та різниця, що ви не озираєтесь, коли говорите ці сантиментальності?

— Хіба це сантиментальності?—здивувалась сестра Катря.

— Так. У вас такий же спосіб думання, як і у мене. А я себе добре знаю. Візьміть, хоч це: дивлючись на наших гостей, я навіть пригадав махновську тачанку, мені навіть заболіло, що я, забувши про ті тисячі, які положили свої голови в горожанській війні, спокійно сижу тут, на санаторійній зоні, остаточно асимілювавшись з Унікум та іншими. Хіба це не сантиментальність? Хіба це не подібне до того, що ви мені зараз сказали?

— Ні, не кажіть так!—гаряче перебила анарха сестра Катря.—Я з вами ніяк не можу погодитись. Коли ви однімете від людини його кращі почуття, що ж тоді залишиться?

— Що?—анарх подумав і сказав:—мабуть машина!

— Машина? І ви це спокійно говорите?—сестра Катря знову взялася за бантик.—Ну, я цього не хочу! Я проти цього рішуче протестую. Майбуття я собі уявляю не инакше, як прекрасним запашним садом, що в нім буде хазіяном сам чоловік. В противнім разі в житті, яко в житті, нема ніякого сенсу. Боротися для того, щоб вибороти собі право бути додатком до машини, є безглуздя.

— Але це все-таки так!

— Ні, це не так!

— Ні, це так!—і анарх одкинув волосся.—Инакше я був-би не тут, а в махновськiм степу. Боремося саме для того, щоб бути додатком до машини... І це воля, коли хочете, і моя, і ваша, і всіх. З цим парадоксальним твердженням ми не погоджуємось по тій-же самій причині, по якій не погоджуємось і з нашою волею до смерті. По суті кажучи, ми живемо зовсім не для того, щоб жити, а для того, щоб умерти. Така наша воля. Решта—не більше, як ілюзія. І дивно було б, коли б я оголосив похід проти самого життя.

— І це ви серйозно кажете?—збентежено спитала сестра Катря.

— Цілком серйозно... Хоч це й не значить, що я примирився з таким становищем, з такою ролю на землі.

— Але почекайте. Яке ви маєте право говорити так? З таким же поспіхом і я можу пропонувати свій прогноз...

— Безперечно. Але ваш прогноз, як ви мені колись самі сказали, буде паліативом. А в данім випадкові треба найти...

— Ні, ви просто перекручуєте мої слова!—з обуренням перебила анарха сестра Катря.—Це було сказано зовсім з іншим сенсом.

Анарх взяв за руку сестру Катрю і усміхнувся:

— Ну, не гнівайтесь... Бачите: не тільки ви обурюєтесь на мене,—я й сам ненавижу себе, висловлюючи те, що ви зараз чули. Але що ж робити—так воно єсть і так воно буде. Для нас, безгрунтовних романтиків (а до них незалежите і ви, і я, і Хлоня),—для нас це безперечно боляче. Але по правді кажучи, і землі очевидно боляче держати нас на своїх плечах. Процес машинизації людини іде неухильно і ніхто його не стримає. І наше завдання тільки прискорювати його.

— Ніколи!—різко сказала сестра Катря.

— От бачите! Ви така тендитна дівчина, людина з таким м'яким характером, але й ви затримуєте цей непереможний хід. Очевидно я не помиляюсь кажучи, що і землі важко держати нас на своїх плечах. Коли хочете, тепер мене мучає не стільки міщанська навала, скільки свідомість того, що я і зайвий і шкідливий чоловік. Раніш, в інші століття були зайві люди, а тепер ці зайві не тільки зайві, але й шкідливі. Я бачив колись, як убивали старого, глухого, нікому непотрібного пса. І—повірте мені—коли добивали цього собаку, він таки ухитрився когось укусити за руку. Так і з нами. Ми—останні з могикан, остання фаланга зайвих людей. І, передчуваючи свою остаточну загибель, ми те ж норовимо укусити когось за руку.

— Почекайте,—зробила здивовані очі сестра Катря.—Що ж тоді, по вашому, революція?

— По моему? По моему —романтика, а справді штейнахівське «омоложеніє». Те ж приблизно—і всяка війна, хоч це і застарілий спосіб вентиляції. Хіба ви не чули, що розумні люди, до яких належать т. з. франк-масони, над цим спеціально і працюють, саме: вентилюють землю побоїщами. Для того ж, щоб краще можна було натравити одну державу на другу, до цієї прекрасної чоловіколюбивої громади належали й належать воротили всіх великих держав. Наприклад: щоб розпочати війну, припустім, між Германією і Францією, треба було тільки знайти причіпку. Що ж до розв'язання цієї справи, то вона давно вже була розв'язана за дружньою чашкою кави в масонській ложі воротилами цих держав. Це називається провентилувати трохи землю.

— Невже це правда?—подивилася перелякано на анарха сестра Катря своїми безцвітними очима і знову взялася за чорненький бантик.

— Не лякайтесь. Звичайно, це просто базарна вигадка,—перемінив раптом тон анарх.—Я хочу сказати тільки одне: ми не тільки зайві люди, але й шкідливі.

Сестра Катря задумалась. Непокірні кучеряшки раз-ураз налазили їй на очі, і вона їх одкидала нервовими рухами.—Росли тіні. Над командною висотою низько проходило сонце. Зрідка з гóроду долітали неясні гудки.—Сьогодні (як і завше в неділю) одну лежанку було одмінено, а тому й хворі поросходились за грані санаторійної зони.

— Ні, все-таки скажіть мені: ви серйозно говорили?—спитала, прожидуючись від задуми, сестра Катря.

Анархові стало шкода дівчини і він сказав:

— Ні, то я, звичайно, жартував.

Цікаво: ви навіть умієте жартувати?—зареготала за бильцем Майя і вискочила з виноградного куша.

Майя так тихо підійшла до веранди, що анарх і сестра Катря почувши її, зригнули.

— Підслухувати, кажуть, некрасиво!—нервово кинув анарх.

Майя прищулила очі і зійшла на веранду.

— А ви відкіля це знаєте?

— Що таке?

— Так от те, що я підслухувала?

— А коли не підслухувала, то могла б зійти сюди і простіш!

— Савонаролочко!—і Майя безцеремонно закинула на його шию свою руку.—Покинь учительствовати, бо ця роль до тебе не підходить.

Сестра Катря одразу якось знітилась, і, нарешті, підвелася.

— Куди ж ви? Чого тікаєте?—грубо кинула Майя.

— Я тікаю?

— Ви тікаєте. Мені, принаймні, так здається.

— Коли вам так здається, то я сяду.

І сестра Катря знову сіла на своє попереднє місце.

— От і добре! А тепер скажіть мені: чого мені неможна підслухувати?

— Коли ви така наївна, то я вам можу сказати: це не достойно серйозної людини,—кинула сестра Катря.

— Ха-ха! Серйозної людини? По вашому виходить, всякий охранник є втілення наївності?

— Я трохи не так висловилась,—почервоніла сестра Катря.—Але я гадаю, що ви мене все-таки розумієте. І потім ви ж не охранник?

— А ви відкіля це знаєте, що я не охранник?

— Майя!—пахмуро сказав анарх:—Покинь дурниці говорити.

— О, мої наївності! Мовчу. Мовчу, як сфінкс.—І раптом додала:—А все таки ваші розмови про франк-масонів я підслухала.

— Тим гірше для вас!—несподівано перейшла на різкий тон сестра Катря, і на цей раз рішуче підвелася.

— Не затримую!—і Майя провела прищуленими очима тендитну дівчину.

Анарх мовчав.

— Ну...—сказала Майя, коли вони залишилися вдвох—ти все таки серйозно не подумай, що я вас підслухувала. На чорта ви мені здалися! Я, власне, прийшла до тебе порадитись, що нам робити з цим типом...

— З яким типом?

— Ну хіба ти не знаєш?...—і Майя розширила ніздрі свого виточеного носу і, як це може робити тільки самочка, перевела погляд на свої грудні яблуки: задумалась.

Але анарх тільки вдав із себе спокійного: підозрілість знову затривожила його. І хоч він знав, що це—результат істерії, але від цього йому не було лекше. І Майя тонко підмітила його настрій, натякнувши на метранпажа. Сьогодні анарх, між іншим, зовсім не цікавився Майєю, як це було раніш. Сьогодні якось враз пропала в ній зацікавленість, що до неї. Очевидно він давно вже інстинктивно шукав тієї сильної крапки, куди-б могли зійтись кінці напруженої мислі, де могла-б скупчитись вся увага. В данім разі ролю цієї крапки (можливо, випадково) відіграв метранпаж. Саме яблуки. Випадок з яблуками раптом

навів на ту думку, що від Карно нічого не можна сховати. І справді інакше і не могло бути: анарх мусів нарешті вийти з тієї плутанини, яка його остаточно завела в тупик. Всі ці красиві слова про людей, про строкатий винегрет та інше остаточно йому спротивили. Не заспокоювало його й запевнення себе в тім, що вся справа в ломці світогляду, від котрого він мусів відійти, перецінивши цінності. Не заспокоювало його й припущення, що він рано попав на санаторійну зону, що навіть в цей глухий закуток треба приходити з більш світлою головою.—І він, величезна сильна людина, забрівши вдень у чатинник, раптом озирався, як тать, і спішив вийти на порожнє місце. Отже, він давно шукає тієї крапки, куди-б могли зійтися кінці напруженої думки. І Майя це тонко підмітила.

На річці стояли сторожки шамотіння. Десь кричав санаторійний дурень і крик його був глухий і далекий. На Гралтайських Межах маячила експериментальна ферма химерною крапкою.

Нарешті Майя прокинулася від задуми і сказала.

— Ходім у палату. Я з тобою хочу поговорити.

V

— От що!—сказала Майя, коли анарх зачинив двері.—Я все-таки не вірю тобі, щоб ти мене кохав.

Анарх ходив широкими кроками по своїй палаті, де, крім його і Майї, нікого не було, і палив цигарку за цигаркою.

— Я думаю,—продовжувала Майя, сміючись своїм тихим негарним смішком,—що й взагалі ніякого кохання нема, а єсть тільки потяг до coitus'a. Звичайно, таким твердженням я не відкриваю Америки, зате я ще раз підкреслюю одну з великих істин. Крім того...

Майя зупинилась і підійшла до вікна. Потім приложила свою щоку до скла і подивилась кудись.

Стояв літній хмарний вечір. Небо було сіре і мовчазне. Це було за годину до нічної лежанки.

Санаторій майже спорожнів і тільки з дальнього плацу доносились голоси хворих, що грали в крокет, та на кухні дзвеніли тарілки.

Майя помовчала де-який час, потім одійшла від вікна і сіла на сизий палатський стілець.

— Да... сказала вона.—Крім того, що я ще раз підкреслюю одну з великих істин, я хочу зробити екскурс в нетри женської душі.—І кинула:—Ти... як, маєш охоту мене слухати?

Анарх нічого не відповів і ступав, підсмикуючи плече. Зрідка він підходив до вікна і дивився на срібну стьожку ріки, яка гадючилась крізь вечерові сутінки і пропадала в туманному обрії. Яблуневий глуш і дальні дуби стояли нерухомо. Над диким малинником нависли важкі масиви хмарних хребтів.

Анарх перевів свій погляд на садові стільці і раптом побачив на одному з них Карно. Метранпаж сидів нерухомо, мов різблення, і держав на коліні книгу. Якесь мисль метнулася анархові в голову, коли він подивився на Карно. І анарх збентежений пішов до дверей.

— Мовчанка—знак згоди,—сказала Майя і ще раз засміялась тихим негарним смішком.—Очевидно, ти маєш охоту слухати мене? Так слухай же!—і вона підійшла до анарха.—Отже, зробимо екскурс в нетри

женської душі. Я гадаю, що це небезінтересно. Історія женської душі—це ж велика тайна, куди ввійдуть тільки вибрані. Ще не один натхнений поет і не одно перо зламає під глухим вікном цього невідомого сфінксу.—Майя положила руку на анархове плече і сказала:—Правда, знігшибательні слова: сфінкс, тайна...Ха-ха!

— Але, власне, я й досі від тебе нічого не почув!—кинув анарх.

— І це правда!—засміялась Майя.—Це, знаєш, у мене такий прийом: я хочу тебе заінтригувати—от і вожу за ніс. Це прийом чекістів. Да...—поволі говорила вона,—як ти гадаєш... багато серед нас, хворих, чекістів?

— Навіщо це тобі?—покривився анарх.

— Та так... Мені чогось здається, що й ти таємний чекіст!

— Покинь говорити єрунду! Кажі скоріш, навіщо ти мене покликала сюди? Мені ніколи!

— Ніколи?—різко сказала Майя і нахмурилась.—Да... А як ти... повірив би, коли б я тобі сказала, що я—тайна чекістка? Ти як... повірив би мені?

Анарха ці розмови вже виводили з себе. Він теж перейшов на різкий тон..

— Я йду!—і взяв капелюха.

— Ні, почекай!—схопила його за руку Майя.—Не віриш—не треба!..

А про женську душу я все-таки хочу сказати. Отже екскурс.—Я тільки-но підкреслювала велику істину, що кохання нема, а єсть лишень потяг до coitus'a. Але це неправда. Саме про істину, бо ж абсолютної істини нема навіть в математиці. Я не знаю точно, що там Ейнштейн доказує, але у всякім разі в данім випадку він являється для мене підтвердженням... Отже, стара істина про абсолютний потяг до coitus'a є, можна гадати, така ж фікція, як і платонічне кохання. Даю приклад: перший раз я віддалася сильному, красивому самцю. Віддалася йому не тому, що покохала, а тому, що так було треба. Це була ідейна офіра, і про неї—іншим разом. Кохала ж я нікчемного, некрасивого, кирпатенького юнака, який потім, коли брав мене, не знав, як взяти; безпорадно топтався на однім місці, і я часто з гидливістю допомагала йому. Але цей нікчемний юнак тепер стоїть перед моїми очима, і навіть більше скажу: коли я віддаюся зараз комусь—ну, хоч би тобі!...—ти знаєш, чому я за час coitus'a заплющую очі?

Майя зупинилась і уважно подивилась в анархові зіниці. Анарх стояв, схрестивши руки, і стежив за нервовими зайчиками, які бігали по Майїнім обличчі. Він вдивлявся в ці зайчики і відчував, що й йому щось смикає щоку, і Майїна рука, яка лежала на його плечі, все більш набирала ваги і, здавалось, неможливо давить його. Він хотів сказати Майї, щоб вона скинула свою руку, і не міг чомусь цього зробити, наче хтось здавив йому горло... А рука знову набирала ваги, і, мабуть, тому, що це було в звичайній обстановці, яка наймрійливішого фантазйора не могла б навести на якісь таємничі попередження,—анархові прийшло в голову, що він остаточно захворів.

Власне, Майї він майже не чув: перед ним стояла метранпажева постать, яку він тільки-но бачив на стільці. Карно, здалося йому («яка глупота!») стежить за його вікном.

— От глупота!—вже голосно сказав він і скинув Майїну руку з свого плеча.

— Не глупота, а справжня правда!—не зрозуміла його Майя.—Ти, звичайно, ніколи не догадаєшся, чого я заплющую очі за час coitus'a...

Я заплющую того, що в цю хвилину уявляю собі образ того нікчемного юнака, і уявляю собі, що це він мене бере, а не ти або хтось інший.

І Майя ще раз засміялась тихим негарним смішком.

— От тобі фікція платонічного кохання і абсолютна істина!—сказала вона.—Це нетри женської душі... Але це, звичайно, не все...

— Да, це не все!—кинув машинально анарх і пішов до дверей.

— Куди ж ти?—спитала Майя і розгублено подивилась на нього.

— У мене голова болить! Я піду на повітря!

Майя вмить догнала анарха і обхопила руками його шию.

— Савонаролочко!—сказала вона і в її голосі затремтіла непевна нотка.—Скажи по правді: ти чув, що я зараз говорила, чи ні?

Коли б анарх знав, що своєю відповіддю він так сильно образить Майю, од нього б, звичайно, Майя не дочекалась прямого відповіді. Але зараз на голову йому насили зовсім інші мислі, а тому й відповів він прямо:

— По правді, Майю, я нічого не чув!

— Не чув?—мало не скрикнула вона, і на очах її показалися сльозинки злости.

— Ну да, не чув!..

Майя надменно подивилась на анарха.

— Ну, я гадала, що ти не такий мугир і не така... сволоч!—сказала вона і хутко пішла з палати.

Анарх прийняв цю виходку, як чергову сцену, на які так щедра була Майя. Іншим разом він побіг би за нею, щоб зліквідувати інцидент. Але тепер йому було не до цього. Анархові прийшло раптом у голову, що він мусить піти до метрапажа і поговорити з ним. Він певний, що після цього заспокоїться. Карно, безперечно, найзвичайнісінький метранпаж, і ніколи не думав за ним, анархом, стежити. Треба тільки стати ближче до Карно, і тоді зникнуть всякі тривоги і підозрілість. Карно для нього тільки причіпка. Не будь метранпажа,—нічого б не було.

Анарх вийшов через задні двері і поспішно, обмінюючи чорну кухню, пішов у садок, де сидів Карно.

Темніло. Сонце давно вже скотилось у провалля, що з боку Гралтайських Меж, а тому й хмари набрали темнішого коліру і ще похмуріш стояли мовчазні над рікою. Над санаторієм ротаборилась та гнітюча тиша, яка бувала там лишень за цих годин: хворі не сходились, а медичний персонал відпочивав. Тільки з ріки доносились таємні шамотіння і ховались в похмурих комишах.

Зрідка пахло тим тривожним запахом осоки, який нагадує якісь смутні далі, який буває тільки вночі.

Анарх пізнав, як йому хутко б'ється серце, ніби він йшов на якесь надзвичайне «діло». Він не думав про те, що він скаже метранпажеві, коли підійде до нього, але він зарання знав, що вийде якась нісенітниця.

Нарешті, звернувши на доріжку, анарх подивився на той стілець, на якому бачив Карно. І тоді ж він здригнув:—Карно там не було. Він озирнувся навкруги себе—... стояв порожній сад і над ним проходили темнісірі хмари.

Ну-да, нікого не було, і саме це і затривожило анарха. Все складалось так, що анарх—хотів-не хотів, а мусів хвилюватись. Чому це в той момент, коли він збирався ближче узнати метранпажа, останній, ніби знаючи про це, раптово зникає, наче нарочито накидає на себе таємничість.

«Ах, це просто нерви!»—подумав анарх, заспокоюючи себе.

З дальнього плацу доносились голоси; виділявся голос Унікум. Збоку напружено гуркотіла місцева електрична станція. Але головний санаторійний будинок ще стояв у темі, і тільки у вікні сестри Катрі ярко горів огонь. Полоси цього світла падали на яблуневий глуш і нерухомі дерева насторожувались у своїй чіткій мовчанці. На дальньому шосе торохкотіли підводи.

І знову пахнуло з ріки тривожним запахом прибережних осок.

Анарх сів на той стілець, на якому недавно був Карно. Він кіколи не почував себе таким розбитим, як у ці хвилини. Власне, в чому річ,—він і сам не знав.

Над санаторієм проходила глуха тиша. За темним сілуєтом флігеля росли нічні згуки.

Анарх нервово ламав пальці і уважно дивився на яркий вогонь, що стояв в кімнаті сестри Катрі.

Розітнулось де-кільки вистрілів. То стрілки лякали бандитів. Десяти тисячу верстов, дзвенів лікарів сестер. Проходила тьма.

Находила санаторійна ніч.

VI

Який час просидів анарх на стільці—сказати не можна! Скинувся він од шамотіння, яке наближалось до нього з дикого малинника. Шамотіння надходило поволі: той, хто йшов, не поспішав. Анарх подивився в темряву, але в гушавині дерев не видно було нікого.

«Метранпаж?»

Тоді знову взяло його в тиски і пробіг по спині нервоний дріж.

... Але це ж неможливо! Що це з ним? Коли він був боягузом? Він мусить негайно взяти себе в руки! Хай буде це не тільки метранпаж, а сам чорт—що з того? У нього вистарчало мужности й не на такі випадки. Невже йому, велетневі, боятися когось? Такий стан можна кваліфікувати не інакше, як «глупотою».

Але, як анарх не заспокоював себе, нервовий дріж пробігав все також хутко, як і раніш, і напруженість росла з такою ж швидкістю, як і до того. Він пильно дивився в гушавину і чутко прислухавсь до шамотіння.

Шамотіння наближалось.

І ще раз анарх почув запах тривожної осоки.—Десять дзвенів лікарів сестер, наче за тисячу верстов.

І раптом перед анархом виріс сілуєт і спинився.

І тоді ж анарх з полегкістю зітхнув: перед ним стояв Хлоня.

— А, це ви?—пізнав анарха юнак.

— Як бачите!

— А я ходив на командну висоту,—одразу почав патетично Хлоня.—Знаєте, товаришу, відтіля маячать воістину прекрасні далі. Я тепер розумію, чому ви туди ходите. Коли я оглянувся, зійшовши на гору, я подумав, що ці огні в посьолках, ці дальні мійські люкси, ця степова безгранність, ця, нарешті, ріка, що убігає в невідомі обрії,—я подумав, що все це—якась молода казка, що я стою на зачарованому колі, що я в якомусь півсні, і пливу, пливу, віддаляюсь в якусь невідомість—далі, далі, далі!

Хлоня говорив це натхненно і чітко вимовляючи слова. Все це в нього виходило досить природньо і мило! Голос був якийсь вкрадчивий, але

не без задушевности. І згучала в нім ширість. Анарх любив Хлоню і на нього він завжди впливав добродійно. На цей раз теж.

— Який ти, Хлоню, фантаст!—заспокоючись сказав анарх і взяв юнака за руку.—Ти, мабуть, вічно ширяєш у сфері фантомів?

— А хіба це погано?

— Звичайно, ні!

— Я думаю теж,—сказав Хлоня і додав:—бо... скучно на землі!

— Ти знову про землю, нехороший поете,—і анарх положив свою руку на Хлоніні кучері.—Покинь про це думати!...

— І правда!—скинувся Хлоня.

Постояли.—В палатах спалахували вогні: збирались хворі. Але дзвоника не було. На веранді зійшлась група санаторійців, і доносився сюди голос миршавого дідка. В крайній палаті кричала Унікум. Дідкові, очевидно, бракувало теми, а тому й раз-у-раз долітала докучлива фраза:

— Хе... Хе... Тавонарола!

І тоді ж раптом тишу розрізав химерний крик: то кричав десь за сіновалом санаторійний дурень. Луна пішла за грані санаторійної зони, зійшла на ріку і попливла по ній, віддаляючись і замираючи на Гралтайських Межах. Крізь гущавину дерев замаячили чотири люкси, які спалахнули біля домів відпочинку. Буйним цвітом пахтів кінець мудрого степового літа. І знову долетіло з веранди:

— Хе... Хе... Тавонарола!

— Чуєте, яка убогість!—сказав Хлоня.—Він нічого іншого не придумає, крім «Тавонароли». Іноді навіть шкода його.

Анарх похилився всією своєю велитеньською фігурою на хлопчика і подивився йому в очі:

— Який ти розвинений, Хлоню! Ти навіть дивуєш мене!

— Дивуватися зовсім нічого!—і Хлоня одкинув волосся: Давайте краще про інше... От, припустім, знову про командну висоту... Колись, знаєте, зійшов я туди, коли прокидалась земля і горів ранок. Що це була за картина—я не можу вам розказати. І от в цю мить я—ні з того ні з сього—згадав нашого миршавого дідка. І от уявіть: я гадав, що я тут почую до нього лише більшу обриду, а вийшло зовсім не так...

Хлоня змовк і насвистував якусь невеселу пісеньку.

— А як же вийшло?—спитав анарх.

— А так,—сказав Хлоня.—Переді мною стояло обличчя дідка, і я бачив, що воно з кожною хвилиною міняє свої форми, свої риси, і раптом замість дідка, переді мною стоїть троглодіт із дальніх віків, жалібно дивиться на мене своїми розумними очима, і я чую якісь нечленороздільні звуки. Навкруги мене прокидається земля, горить ранок, а я стою і дикими очима дивлюся в даль. Я питаю: «що це?» Але чую тільки, як в нетрах землі, щось кликоче, бурлить, вирує. Тоді я лечу, мов божевільний, і пронизую своєю дикою тоскою землю... Що-це?.. Я кинувся з командної висоти і біг, неоглядаючись, в степ і кричав: «Банзай! Банзай! Банзай!».

Хлоня змовк і знову насвистував якусь невеселу пісеньку.

— Ви не знаєте,—спитав він раптом:—що це «банзай»? Здається, це те, що у нас «слава». Це так в Японії? Да?..

— Да!—кинув анарх і, запропонувавши сісти на стілець, сказав:—А все-таки видно, що ти поет, Хлоню: в тебе навіть фантоми якісь своєрідні.

— Можливо!—сказав Хлоня.

Далеко рипіли підводи-то з городу, з базару, тяглися вози в околиці. Крізь темну гущавину листяника миготів невідомий огонь. Очевидно спалахнув люкс на дальній цегальні. І тепер з ріки пахло неможливим цвітом прибережних осок.

На веранді сустилась публіка, в палатах бігали хворі і готували собі ліжка на ніч. Чекали з хвилини на хвилину дзвоника. З дального плацу, де недавно хворі грали в крокет, доносилося іржання санаторійних коней: їх, очевидно, вели до водопою.

— А знаєте, товаришу,—сказав раптом Хлоня:—чому я хотів утопитися?

— Чому?—спитав анарх,—мабуть тому, що ти глупенький юнак.

— Не!—почав патетично Хлоня.—Неправду ви кажете. Ви самі знаєте, що я досить розвинена людина. А втопитися хотів я от чому. Десь я чув чи читав легенду про невідомого Леніна, можливо я її й сам утворив, і от вона мені й приснилась. Ніби то я—не я, а китайча... Знаєте, з тієї-от далекої Манжурії чи Монголії... І от я, китайча, йду по вулиці й співаю:

Пекін, Нанкін і Кантон
Селі вместе в фаетон
І-і-і... поехали в Шанхай
Добивать китайский чай, —

співаю оце та йду і йду. І дивлюся я кудись в Азію. А потім підійду до паркану (я, китайча) і так хитренько напишу на паркані: «Ле-ні-н». Тоді повертаюсь і бачу: за мною бреде полісмен і стирає ганчіркою це слово. Я обурений, я знову пишу, а він знову стирає... Тоді мені раптом зробилося весело. Думаю: і зовсім я не китайча, а Макс Ліндер. Ну, почекай же, гадаю, і знову пишу й пишу... А він стирає й стирає: брудною ганчіркою.

Хлоня зупинився.

— А коли я прокинувся,—говорив він далі,—то—що б ви думали, товаришу? одним словом, я пішов топитися, бо я згадав, що Леніна я вже ніколи не побачу.

Хлоня одвернувся, а анарх почув на своїй руці дві теплі сентиментальні краплини.

— Ах, який ти глупенький Хлоню!—сказав ласково анарх.

— Да, товаришу,—кинув тремтячим голосом Хлоня:—я—глупеньке китайча, яке мріє про невідомого Леніна...—і раптом скинувся:—Товаришу! Це, здається, сестра Катря сказала: «Ленін повторюється через 500 літ»?... Це сестра Катря сказала?

І Хлоня, скочивши з стільця, здавив голову і кинувся до веранди.

Анарх здивовано подивився йому в слід.

Потім підвівся і теж пішов у свою палату. Він вже не прислухався до шамотіння ночі. Але в вухах його й досі згучало:

Пекін, Нанкін і Кантон
Селі вместе в фаетон
І-і-і... поехали в Шанхай
Добивать китайский чай.

І знову, ніби за тисячу верстов, дзвенів лікарів сетер.

Коли анарх підходив до веранди, ударило в мідь на нічну лежанку. За амбарами, що біля конторських будівель, стукар одноманітно задробив у калатушку. Електрична станція добивала останню годину: через годину погасне світло, і санаторійна зона порине в морок. Темні хмари стануть мовчазно над будівлями, знизяться і повиснуть на верхів'ях строгих дерев. Яблуневий глуш одійде до ріки, а в дикому малиннику спалахне духмяність химерної папороти.

Тільки на мійській магістралі будуть метушитися багряні огні, а на посьолках загавкають собаки, і цей собачий концерт буде неясним і смутним, як перше юне кохання.

Анарх почув як горіло йому обличчя. Він повернувся й пішов до чорної кухні, де завше можна було дістати холодної криничної води.

Добрівши до вікна, він постукав туди і попрохав, щоб йому винесли кухню.

Вийшла покоївка і подала воду. Скоро вибіг і санаторійний дурень. Уздрівши анарха, він—ні з того, ні з сього—загоготав, метнувся в бік пропав у гушавині дерев.

VII

Випадок, що його чекав анарх довго і з такою незрозумілою для нього самого тривогою,—випадок цей, нарешті, прийшов. Скоро анарх стикнувся з метранпажем сам-на-сам. Цьому допомогла заразна хвороба одного з санаторійців. Санаторієць захворів саме в тій палаті, де був Карно, а коли почали розміщати його співпалатників, то випадково метранпажа положили в той номер, де був анарх. Таким чином виявилось багато можливостей для tête-à-tête. І однією з них анарх скористувався.

Проходив якийсь неможливий кінець літа. Стояла гаряча нагартована спека і добігала 35 градусів. Потім раптом ртуть падала так низько, ніби дальні небесні верхів'я розрізали троекутники печальних гусей, що летіли у вирій з вологодських сіверких озер. З ріки прокидались холодні потоки і бігли на санаторійну зону, заливаючи повітря запахом вохкої осоки.

Тоді сад похмуро нашорошувався і стояв пустельний і невеселий. Хворі купчилились в палатах, і ніхто з них не рішався вийти в сад.

Проте, на другий день хмари зникали, сіверкий вітер пропадав, і тільки його відголоски, що випадково залишились на зоні, збентежено метушилися по саду, вдарились в яблуневий глуш і, прорвавшись, нарешті, в степ, панично, як оглашенні, відкидаючи од своїх невидимих підков бризки грязі, тікали за обрій.

Тоді знову за гранями миготіли нагартовані дні і по шкалі спішила—вище й вище—ртуть. Тоді удень стояла густа, спокійна спека, а надвечір'я тривожило неспокійні мислі: мислі відходили в степ і поринали в безмежності мовчазних перевалів. Стояла матова безгранність—сторожка і схвилювана і не було берегів за межами санаторійної зони. Дикий малинник чутко прислухався до чистих прозорих просторів.

Але в той день, коли анарх поговорив сам-на-сам з Карно, ртуть упала до неможливості. В цей день знову прилетів сіверкий вітер і над санаторійною зоною стояли похмурі сконденсовані води.

Це було—приблизно—на третій день після того, як метранпажа положили в анархів номер. В цей вечір ніхто їм не пошкодив побувати

вдвох. Навіть сестра Катря, яка так часто заходила до анарха, на цей раз десь забарилась.

Цікаво: з метранпажем анарх як би умовився не говорити. От уже третій день ні той ні другий не сказав жодного слова. Ця мовчанка іноді доходила такої напруженості, що анарх остаточно виходив із себе. І тоді він навіть шкодував, що Карно положили в його палату. Коли це було вдень, анарх або залишав кімнату, або підходив до штори і вперто розглядав сусідній флігель. Цей напіврозбитий будинок, який пережив грозу молодії епохи, відходив у яблуневий глуш і переносив мислі в інші сфери відчужань. І те, що він загруз у буйний ярко-зелений листяник,— приносило заспокоєння, а замуровані двері і розбита самотня жирандоля біля них нагадували тихий димок юної інсуреції: димок, мов дальній святочний запах ладану, заносив на своїх парусних крилах анархову душу в тихе наївне дитинство.

Зате глухої ночі, коли анарх—ні з того ні з сього—раптом прокидався, він не находив виходу. Йому навіть ввижалось, коли він заплющував очі, що від метранпажового ліжка хтось йде, і йому виступав холодний піт на чолі.

«Але в чім річ?»—думав анарх.—«Що за глупота! Це ж найсправжніша патологія!»

І тоді він знову шукав причини манії пересліду. І здавалось іноді, що він от-от її найде. От-от із таємної тайги підсвідомості вийде якась думка, і тоді все йому буде ясно. Саме якась деталь. І цю деталь йому обов'язково треба знайти.

Анарх впирався очима в одну якусь крапку і довго дивився на неї. Перед ним проходили картина за картиною. Перед ним брів час по сірій дорозі санаторійного закутку, проходили якісь підсумки, знову повставали мислі, маячив санаторій на краю світа,—але стояв і тоді туман. І замість деталей, якої так він шукав, повставали інші деталі і тільки заплутували справу.

От він бачить себе в якомусь закинутому провінційальному городку. Йде ніч, йде великдень.—Тюрма.—В камері він—анарх, господар становища і якийсь дрібний буржуа-лавочник. Анарх навалюється своєю велетенською постаттю на лавочника і пристає до його скроні револьвер. Анарх питає: «Внесеш контрибуцію?»—Лавочник сухо й уперто: «Нема, товаришу!»—Ага, він буде ще бакізати! Ну, добре: коли крамар, ще раз так відповість—анарх його розстріляє під перші удари великоднього дзвону. Тільки так розвінчують старих божків. В цім краса й радість мятежа...—Нарешті дрібного буржуа виводять. Тоді анарх бреде з в'язниці на тюремний двір і легко зітхає. Стоїть густа темрява. Зараз опівночі. З глухих кварталів провінційального городка долітає хмільний шум: прокидається весна. З боку чохає невтомно водокачка. Десь б'ється повінь і глухо гремлять криги. Тоді над городком спалахує фейерверк, і ураз урочисто гудуть великодні дзвони. То християни стрічають воскресіння Христа. І тоді ж за похмурою стіною в'язниці спалахують короткі вистріли... Анарх заходить у в'язницю, йому доносять, що крамаря розстріляно. Він бере список і просто викреслює його ім'я.

Так проходить одна деталь, за нею—друга і—без кінця... То йому раптом до болю захочеться вибігти з палати і пограти з кимсь «в дурника» або «в свинки».

Десь, ніби за тисячу верстов, дзвенить лікарів сестер.

«Ах, яка глупота!» Ніякої деталі нема, і деталь є звичайний фантом, який утворила його хвора фантазія. Більше того, він безперечно нормальна людина з претензійністю на складність натури. Тут давно пора поставити крапку! І справді: все це тільки смішно й дико. Все це—результат його легководухости—не більше... На чорта й кому він здався? Його ж ніхто не примушував поривати зі своїм світоглядом! Очевидно, ніхто й не перелякається, коли він знову об'явить війну сучасному ладу. Нарешті, коли на нього так погано впливає санаторійна обстановка,—його ж ніхто не затримує тут. Можна виїхати хоч завтра.

Але коли анарх підходив до тієї думки, що він може, коли схоче, покинути санаторійну зону,—десь в глибоких тайниках ховалася йому мисль, що це він неправду каже, що відціля він ніколи не вийде, що відціля нема повороту, як із того світу, що в цім саме й полягає—коли він хоче—вся драма.

І анарх знову дивився в одну крапку і шукав цієї неможливої деталі.

І в той вечір, коли він zostався сам-на-сам з Карно, анарх лежав на койці і тупо дивився кудись у стелю.

З ранку стояв темрявий день. Над санаторієм проходить дощ. Дрібно горошила покрівля, і тільки зрідка налітає сіверський вітер. Ртуть падала. Ріки не видно було: вона пішла в тумани, за провалля. Сьогодні хворі не ходили в садок.

Хворі, крім Карно, пішли на веранду, де зібралась група: відтіля доносились голосні голоси. Здавалось, що вони хочуть перекричати чвирю.

Але не вгамонити стихію; не вгамонити дощ. Коли тямкають краплі, тоді дерева похило в ґрунт і ледви-ледви шелестять зеленою. Одгриміли грози в степовім краю. Сонце здає позиції і відходить в даль. Риплять тачанки дощів і тріскотять кулемети чвирі. Степами, оселями наступають туманні дні... І падає ртуть.

Але може то так здається? Отже, вчора на далекій десятині горів сосяшник?..

За вікном, за зоною, скрикнув хтось і—безгоміння. Анарх подивився на метранпажа.

Той лежав нерухомо, заплющивши очі. Але анарх напевне знав, що він не спить. Був він і справді нікчемний, непоказний. Тільки високий лоб, що починався від енергійного перенісся, міг би збентежити нервову людину. Це була якась безвихідна башта... Вона розганялась на крейдяну лисину і, здавалось, впирається в неї тільки для того, щоб піднятися вище. Більше в нім нічого показного не було. Це все-таки був найзвичайнісінький метранпаж, яких багато бачив анарх в різних друкарнях.

Анарх певний, що Карно, як і кожний Карно, відобраває в своєму виробництві не тільки технічну роль, але—головним побитом—культурну. Інтелектуальна кваліфікація Карно, безперечно, досить висока, як і кожного Карно. Анарх певний, що Карно завше воює з інтелігенцією, широко ненавидить її, рекомендує їй стати до виробництва, і страшенно буває здивований, коли виясняється, що цей чи інший об'єкт його нападок стоїть нижче за його своєю ерудицією. Карно знає: він—метранпаж, вісім годин у день він стоїть в отруйному пилові своєї друкарні, вісім годин збирає набори, підбирає літери, перев'язує мотузком гранки. Карно знає, що як би його не пхали на відповідальну посаду, він ніколи не вийде з друкарні,

бо він не хоче керувати апаратом: він ніде не скінчив не тільки вищої школи, але й середньої. В анкетах Карно пише у відповідній рубриці: «Робітник».—Освіта?—«самоосвіта».

Анарх був певний, що це і є той Карно, якого він малює в своїй уяві. І тим більш незрозумілою була тривога—І справді, чому він так хвилюється при одній мислі про цю звичайну людину?

Анарх подивився на Карно.

Метранпаж і тепер лежав нерухомо, витягнувши руки по боках і тим нагадуючи різблення. Карно так тихо й непомітно дихав, що, здавалось, він давно вже випустив останній подих.

Над вікном нависла чорна, мов атрамент, хмара. Накрапав дощ. І знову, ніби за тисячу верстов, дзвенів лікарів сетер. Вечоріло.

Раптом Карно підвівся і спустив з ліжка ноги. Анарх не стримав себе й здригнув. Тоді метранпаж провів рукою по своїй голеній голові і спитав з відтінком звичайного йому гаркавого сарказму:

— Навіщо ви мене шукали? пам'ятаєте?.. на стільці?

— Це ж коли?—спитав анарх, і в ту ж мить йому прийшло в голову, що метранпаж зовсім не той Карно, якого він тільки-но малював у своїй уяві в колі друкарів на фоні буденної професійної праці. Це була саме та людина, яка не давала йому покою. І ця думка остаточно паралізувала його волю.

— А тоді... хіба забули?—кинув Карно.—Здається, де-кілька днів тому?

— Ага... це тоді...—ніби й справді анархові остаточно потрібно було признатися, що він шукав метранпажа.

Карно саркастично усміхнувся:

— Так! Тоді... Для чого ж шукали?

Наступила ніякова мовчанка. Карно уперто дивився на анарха і, очевидно, чекав від нього відповіді. Але анарх не тільки не знав, що відповісти йому,—мало того: йому здалося, що перед ним стоїть щось надзвичайне і росте, й росте, й затоплює собою всі кімнати. І він волохатий, величезний анарх—безпомічно борсається. Ще один, два моменти, і анарх упаде на коліна і заскіглить жалібним голосом, щоб не чіпали, щоб помилували його.

Але—проясняється: перед анархом—нікчемний, мов миша без хвоста, Карно. І тоді анарх почуває, що він шаленіє. Перед ним раптом повстає одпущений салдат, який, прийшовши вночі з війни додому, застає на брачному ліжку свою жінку з сусідським дванадцятилітнім хлопчиком. Він схоплює цього хлопчика за ноги, дивиться на перелякану, білу, як крейда, дружину, робить помах тілом цього юного ловеласа, спокушеного його ж жінкою, і з силою вдаряє ним об стіну. І, замість хлопчика, перед ним рострощений череп.

Анарх, як ведмідь, підвівся і—воістину—рявкнув:

— Чого ви хочете від мене?

— Чого я хочу?—усміхнувся Карно.—Власне нічого! Мені здалося тільки, що ви шукали мене...

— Да! Я... вас... шукав!—направляючись до дверей і ледви стримуючи себе, чітко сказав анарх. Потім з силою грюкнув дверима і пішов на веранду. Проходячи повз вікна у вестибюль, він мимоволі зиркнув у свою кімнату.

Карно і тепер сидів на ліжку, як різблення, і усміхався саркастичною усмішкою.

Анарх повернувся в палату тільки тоді, коли до неї зібрались усі хворі. Забігала в палату сестра Катря. Вона, очевидно, хотіла ближче познайомитись з метранпажем. Сестра Катря звернулась до Карно з якимсь запитанням, але той—ні з того, ні з сього—зустрів її нахабним поглядом і одвернувся до стіни. Про це, між іншим, узнав весь санаторій, і метранпаж остаточно всіх обував.

Але плебеї—певна частина санаторійної пібліки—виправдовувала «свого». Проте, і плебеї здвигували плечима по закутках, бо й від них Карно тримав себе окремо.

Тільки Хлоня сміливо підходив до метранпажа і похлопував його по спині:

— Що братішка?

Що ж до анарха, то він почував: безпричинна ворожість до Карно, що далі, то більш зростає. Тієї ж ночі він якось зиркнув на метранпажа, і темна думка майнула йому в голові.

А в тім, можливо, то не темна думка, а темна чвиря, бо на дворі не переставали шкульгати дощі, бо над санаторійною зоною похилилось похмуре небо і хмари затопили всю даль.

Бо далеко—чи з буряків, чи на буряки, рвалась проста й невесела, мов побут дикунів, дівоча пісня.

VIII

Анарха ніби-то щось штовхнуло, і він розплющив очі. Зиркнувши у вікно, анарх відчув радість теплого безхмарного дня. Хутко удягнувшись, він вийшов на повітря.

За ніч хмари пропали, і прийшла теплінь. На дикий малинник, що на заході зони, наступав ясний прозорий ранок. По травах нечутно свистіла коса світанку.

І тоді за гранню санаторійної зони на березу злетів півень і крикнув урочисто й побідно «кукуріку».

Анарх подивився на кошару: відтіля виходила корова з білою плямою на нозі з очима ласкавими, мов ласка, і здалося йому, що вона теж співає якусь невідому пісню, в якій звучить побідний гімн землі.

З шумом виходили свійські тварини, і вилітало, вибігало, прокидалось дике царство. Прокидалась земля.

До ріки побрела отара товару. Виліз заспаний санаторійний дурень і крикнув теж дико: «О». Потім підбіг до ялової і почав вдаряти по ній клюкою. Дурень остаточно збожеволів. Він так яро бив тварину, наче вибивав їй велике горе («вона ж досі не продовжила свого існування, вона ж досі не завагітніла»). І здавалось, що в глибинах ріки ходить зграями риба і в хворій млості треться, ще треться і викидає затоплює ікрою ріку.

Анарх бадьоро ступав по доріжці.

Відсутність рівноваги цього ранку дала себе знати. До того ж цієї ночі приснився йому якийсь рожевий сон і сприятливо вплинув на нерви. Виходячи на свіже повітря, він навіть хотів голосно зареготати, згадавши метранпажа і жахи минулого дня. Анарх розкидав свої мускулясті руки і в млості витягував своє грандіозне тіло. Він почував себе так, ніби то тільки-но вийшов з лікарні, перемігши хворобу. Такого душевного стану він давно вже не пізнавав. Правда, і тепер ховався сумнів. Хвилинами